

**ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”**

TEZĂ DE DOCTORAT

Conducător științific:
dr. Mihai – Ștefan Ceașu, cercet. st. I

doctorand:
Balan Maria – Daniela

IAȘI
2018

**ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”**

**ALEXANDRU MARGHILOMAN (1854 – 1925).
OMUL POLITIC ȘI EPOCA SA**

Conducător științific:

dr. Mihai-Ștefan Ceașu, cercet. st. I

doctorand:

Balan Maria – Daniela

IAȘI

2018

CUPRINS

Introducere	1
I. Portretul unui om din <i>La Belle Époque</i>	Error! Bookmark not defined.
I.1. Ascendența, formarea și debutul în viața politică	Error! Bookmark not defined.
I.2. Viața privată: politică și familie.....	Error! Bookmark not defined.
I.3. Ipostaze inedite: mare sportsman și filantrop.....	Error! Bookmark not defined.
I.4. Afiliere ideologică: conservatorism și junimism	Error! Bookmark not defined.
I.5. Concepții social-politice	Error! Bookmark not defined.
II. Discurs și practică politică: de la debut până la războaiele balcanice.....	Error! Bookmark not defined.
II.1. „Podoabă” a tribunei parlamentare	Error! Bookmark not defined.
II.2. Activitatea parlamentară și ministerială în vremea guvernărilor conservatoare (1888 – 1895).....	Error! Bookmark not defined.
II.3. De la un secol la altul (1895-1910)	Error! Bookmark not defined.
II.4. Din nou la putere (1911-1912)	Error! Bookmark not defined.
III. În preajma Războiului de Întregire.....	Error! Bookmark not defined.
III.1. Conservatorii și al Doilea Război Balcanic	Error! Bookmark not defined.
III.2. Vremea Marilor Reforme. Conservatorismul în criză. Președinte al Partidului Conservator.....	Error! Bookmark not defined.
III.3. În vârtoarea Marelui Război: alianțe, responsabilități, căutări.....	Error! Bookmark not defined.
III.4. Neutralitate și apoi?	Error! Bookmark not defined.
III.5. Președinte al Crucii Roșii	Error! Bookmark not defined.
IV. O guvernare în vremuri de cumpănă: cabinetul Marghiloman (5/18 martie – 24 octombrie/6 noiembrie 1918).....	Error! Bookmark not defined.
IV.1. Cartea de rezervă	Error! Bookmark not defined.
IV.2. Unirea Basarabiei	Error! Bookmark not defined.
IV.3. Pacea de la București (24 aprilie/7 mai 1918) și implicațiile sale.....	Error! Bookmark not defined.
IV.4. Administrație și politică: tentațiile reformismului	Error! Bookmark not defined.
IV.5. Acomodare sau rezistență pasivă? Aplicarea prevederilor Tratatului de pace.....	Error! Bookmark not defined.
IV.6. „Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece!”	Error! Bookmark not defined.
V. Amurgul: Alexandru Marghiloman și conservatorismul românesc după Primul Război Mondial	Error! Bookmark not defined.
VI.1. „Trădătorul”: fenomenologia construcției și deconstrucției unui profil politic.....	Error! Bookmark not defined.

V.2. Anatomia unui eșec: marghilomaniștii și viața politică în anii postbelici	Error! Bookmark not defined.
V.3. Regândirea conservatorismului: conferința de la Institutul Social Român	Error! Bookmark not defined.
V.4. Melancolia sfârșitului	Error! Bookmark not defined.
Concluzii	Error! Bookmark not defined.
Anexe	Error! Bookmark not defined.
Bibliografie	24

Introducere

Ideea elaborării unei disertații doctorale dedicate lui Alexandru Marghiloman poate părea inoportună într-o perioadă în care marcarea centenarului Primului Război Mondial favorizează peste tot în lume comemorări ale eroilor. Acuzat de contemporani pentru pretinsa sa germanofilie și pentru încheierea păcii de la București, „lordul valah” a fost relegat multă vreme în categoria personalităților mai puțin frecventabile din unghi istoriografic. O bună perioadă, numele său nu era nici măcar amintit, pentru a nu distona cu o anumită viziune triumfalistă asupra istoriei naționale. Iar dacă era totuși menționat, era asociat inevitabil cu o orânduire social-economică și cu un regim politic anacronice. Marghiloman purta, invariabil, pecetea rușinoasă a unui om al „Vechiului Regim”, a unui reacționar. Schimbarea de după 1989 a facilitat reconsiderarea profundă a experienței trecutului¹ și a dat posibilitatea „redescoperirii” unor personalități importante din modernitatea românească.

Dificilă atâta vreme din cauza vicisitudinilor istoriei, studierea vieții, activității și meritelor sale politice este necesară, nu doar pentru a dezvălui traiectul unei biografii interesante, ci și pentru a înțelege mai bine caracteristicile unei epoci, reflectate în conștiința și actele unuia dintre protagoniștii ei. Faptul că Alexandru Marghiloman s-a aflat vreme de circa patruzeci de ani în prim-planul vieții politice, că a deținut frecvent portofolii ministeriale, că a ajuns la demnitatea de președinte al Consiliului de miniștri, reprezintă dovezi de necontestat ale faptului că era un om al timpului său, că se recunoștea și era recunoscut ca o personalitate de prim rang a scenei publice românești. Am ales să redăm o perspectivă monografică, înțelegând să conturăm *efigia omului politic* Alexandru Marghiloman, în defavoarea uneia strict biografice. Deși este dificil să înțelegi o epocă în ceea ce are ea reprezentativ, să sesizezi spiritul ei, dinamica proprie, caracteristicile fundamentale, demersul se arată a fi necesar pentru a putea proiecta pe acest fundal istoric silueta omului politic în cauză.

Destinul lui Alexandru Marghiloman se confundă, până la un punct, cu cel al conservatorismului românesc. Intrat în viața politică de partea junimiștilor lui Petre P. Carp, devenind discipolul preferat al acestuia, se va impune în Partidul Conservator ca unul dintre cei mai influenți, inteligenți și capabili politicieni. Apogeul său coincide, din nefericire, cu una dintre perioadele cele mai grele ale istoriei naționale, aceea a Primului Război Mondial. Ales președinte al Partidului Conservator în chiar anul declanșării conflagrației mondiale, avea să fie martor al încercărilor prin care trecea țara, ca și al procesului inevitabil de destrămarea

¹ Alexandru Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Institutul European, Iași, 1998, p. 7.

formațiunii politice pe care o conducea. Lunile în care s-a aflat în fruntea guvernului României, în 1918, sunt marcate de episoade controversate, dintre care, fără îndoială, cel mai discutat rămâne încheierea păcii cu Puterile Centrale, prin Tratatul de la Buftea-București. Contemporanii au asociat inevitabil numele său cu acest moment dramatic, reproșându-i-se colaborarea cu inamicul și trădarea intereselor țării. Posteritatea a reținut această pecete defavorabilă, care nu ajută la înțelegerea complexității personalității sale. În același timp, destinul său se suprapune cu acela al decăderii formațiunii în fruntea căreia s-a aflat. Anii de după război relevă incapacitatea Partidului Conservator de adaptare la dinamica vieții social-politice. În tumultul interbelic, marcat de irumperea maselor pe scena istoriei, Marghiloman și conservatorii nu au fost capabili de o reacție articulată. Din această perspectivă, sfârșitul carierei politice a celui supranumit „lordul valah” are o semnificație aparte. După cum remarca Ioan Stanomir², zenitul lui Marghiloman - și al conservatorismului – este situat între cele două păci de la București: cea din 1913, marcând încheierea celui de-al doilea război balcanic, respectiv cea din 1918, cu Puterile Centrale, sub presiunea ocupantului. Între ele este un arc de timp, care corespunde unei translații de la glorie și prestigiu la decădere și înfrângere.

Obiectivul principal al acestei lucrări este realizarea unui studiu monografic, care să surprindă dimensiunile fundamentale ale activității politice a lui Alexandru Marghiloman. Am schițat sumar modul în care s-a repercutat figura omului politic în imaginarul colectiv, cu intenția de a releva unele aspecte esențiale pentru înțelegerea unei figuri importante a modernității românești. Aspectele biografice sunt secundare în teza noastră.

Un al doilea obiectiv urmărit de noi este acela de a ne alătura demersurilor reparatorii și eforturilor întreprinse în direcția descoperirii și reconsiderării unor exponenți ai națiunii române dintr-o epocă atât de dramatică a istoriei noastre. Alexandru Marghiloman a fost una din personalitățile politice aspru judecate. Istoricul american Glenn E. Torrey susține că șeful conservatorilor așteaptă încă o apreciere adecvată a „rolului său nepopular și a abnegației demonstrate de el în momentul în care a devenit necesară punerea de acord cu Puterile Centrale”³. Și unii specialiști români, precum Lucian Boia⁴ și Claudiu-Lucian Topor⁵, care s-au

² Ioan Stanomir, *Contemplând crepusculul. Alexandru Marghiloman și memoria conservatoare*, în „Idei în dialog”, anul IV, nr. 7 (34), Iulie 2007, pp. 21-22.

³ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, Editura Meteor Publishing, București, 2014, p. 427.

⁴ Lucian Boia, *Germanofilia: elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Editura Humanitas, București, 2009.

ocupat, între altele, de reconstituirea „imaginii șifonate” a unor germanofili, arată că aceștia nu s-au încadrat în tipologia trădătorilor, ci doar au gândit diferit destinele țării, crezând într-un alt fel de ideal. Acțiunile lor din perioada conflictului mondial își găseau și o justificare, atâta vreme cât țara chiar arăta „ca o ruină fumegândă”, războiul ei părând pierdut. Ne propunem să analizăm conduita politică marghilomanistă, pe cât ne este posibil, *sine ira et studio*. Pentru aceasta este nevoie să revenim asupra izvoarelor istorice și a mărturiilor de epocă. A înlătura clișeele care adumbresc figura istorică a protagonistului acestei teze reprezintă nu doar un efort istoriografic restitativ, ci și un act de dreptate, prin care poate fi prezentat unul dintre oamenii politici reprezentativi pentru modernitatea românească. Este omagiul nostru în anul centenar pentru acela care și-a avut rolul său în menținerea statalității românești și în realizarea Marii Uniri.

Al treilea obiectiv, aflat într-o relație directă cu primele două, are în vedere o relectură a izvoarelor și mărturiilor de epocă. Vom utiliza lucrările valoroase despre conservatorismul românesc doar ca instrument auxiliar. Avem intenția de a vedea ce pot să ne spună nouă, celor de astăzi, documentele, discursurile politice, memorialistica sau epistolarul epocii. Întregul nostru efort, de-a lungul acestei lucrări, prinde contur în jurul încercării de a analiza și interpreta aceste surse de primă mână. Reflectând asupra documentelor, putem să medităm asupra imaginii „lordului valah”, încercând să o conturăm prin ochii celor aflați la un secol distanță de evenimente, căutând să ne detașăm de patimile care i-au măcinat pe cei aflați în tumultul lor.

Istoriografia românească a produs un „portret” nuanțat în ceea ce-l privește pe Marghiloman. Liniile acestui tablou au fost conturate prin utilizarea unei perspective maniheiste, care îl opune pe „lordul valah” lui Ion I.C. Brătianu sau lui Nicolae Filipescu ori lui Take Ionescu. Demonizarea șefului conservatorilor, abil orchestrată de adversarii săi politici, în epilogul dramei Primului Război Mondial, se regăsește în multe lucrări. Pe de altă parte, există și o prezentare aproape hagiografică a acestuia, care poartă nimbul eroului sau al martirului. Desigur, sunt numeroși istorici care s-au străduit să ofere o imagine nuanțată a profilului omului politic buzoian, care nu s-au grăbit să-l judece sau să-l condamne fără drept de apel; numele unor specialiști ca Ion Bulei sau Stelian Neagoe sunt cele mai bune mărturii ale existenței unui discurs istoriografic onest cu referire la Alexandru Marghiloman.

⁵ Claudiu-Lucian Topor, *Germania și neutralitatea României (1914-1916): studii istorice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017.

Capitolele lucrării detaliază obiectivele majore ale acestei lucrări. În primul dintre ele, *Portretul unui om din La Belle Époque*, ne propunem să analizăm ascendența, mediul familial, educația, viața privată și hobby-urile protagonistului acestei teze, atât pentru a contura trăsăturile sale de caracter, dar și pentru a urmări în ce măsură s-au răsfrânt ele asupra îndelungatei activități politice. Un subcapitol consistent creionează concepțiile politice și social-economice ale lui Alexandru Marghiloman, subsumate unui conservatorism de tip junimist. Ele ne ajută să întvedem mai bine contururile unei personalități complexe, să-i raportăm mai nuanțat faptele la circumstanțele exterioare, să contextualizăm dimensiunile activității sale, încercând să înțelegem distanța dintre teorie și practică.

În al doilea capitol, *Discurs și practică politică: de la debut până la războaiele balcanice*, vom urmări, bazându-ne pe izvoare documentare inedite, pe dezbaterile parlamentare și presa vremii, pe corespondența cu oameni politici, personalități culturale, membri ai familiei și prieteni, fără a neglija lucrările publicate, activitatea sa în forului legislativ al țării, pe banca ministerială și în cadrul formațiunii conservatoare pe care a slujit-o întreaga viață. Membru al Parlamentului de la debutul său în viața politică, în 1884, Alexandru Marghiloman a fost perceput ca unul dintre cei mai talentați oratori. De asemenea, având o serioasă cultură juridică – făcuse la Paris studii universitare de drept și științe politice -, spirit practic, promptitudine în luarea deciziilor, pricepere ca administrator, a fost solicitat să-și dovedească calitățile în rezolvarea problemelor cu care se confrunta societatea românească în cadrul diferitelor portofolii ministeriale pe care le-a deținut la Justiție, Finanțe, Lucrări Publice, Agricultură, Interne, Afaceri Străine. Vom încerca să redăm activitatea sa politică, în mod cronologic, printr-o continuă raportare la reperele epocii, pentru a surprinde angajarea sa în opera de modernizare a societății românești, al cărei contributor se considera.

Capitolul *În preajma Războiului de Întregire* surprinde evoluția „lordului valah” în timpul războaielor balcanice care marchează succesul formațiunii politice conservatoare în a afirma, odată cu semnarea Păcii de la București, din anul 1913, poziția privilegiată a României în zona de sud-est a Europei, dar și în confruntarea cu puternicul val de reformare a societății, inițiat de adversarul ei politic - Partidul Național Liberal. Izbucnirea conflagrației mondiale stopează acest proces, mutând accentul spre politica externă. Alexandru Marghiloman, proaspătul șef al Partidului Conservator, trebuie, ca și ceilalți lideri ai clasei politice românești, să dea un răspuns cererilor tot mai presante venite din partea foștilor aliați de a ne respecta angajamentele, precum și de lua în considerare interesele țării, în vederea menținerii siguranței statale și a împlinirii idealului național. Situat inițial pe o poziție de neutralitate binevoitoare față de Puterile Centrale, alunecă spre germanofilie, asumându-și un rol de rezervă. A circulat

în epocă zvonul unui legământ Brătianu-Marghiloman: „«eu, Brătianu, în caz de reușesc francezii; d-ta, Marghiloman, în caz de reușesc germanii»”⁶, de aceea, una dintre preocupările noastre majore a fost aceea de a căuta dovezi sau argumente care să îl susțină sau, dimpotrivă, să îl infirme. De asemenea, ne-am propus să evidențiem activitatea susținută de Alexandru Marghiloman ca președinte al Crucii Roșii Române în teritoriul ocupat. Opera sa filantropică, deși a adus beneficii însemnate populației suferinde și prizonierilor de război, a fost, până acum, menționată doar în treacăt.

Al patrulea capitol, *O guvernare în vremuri de cumpănă: cabinetul Marghiloman (5/18 martie – 24 octombrie/ 6 noiembrie 1918)*, reprezintă o încercare de interpretare a locului și rolului său politic în acele timpuri de restriște. „Cartea de rezervă” devine necesară pentru România. La propunerea lui Ion I.C. Brătianu, regele ordonă aducerea la Iași a omului politic conservator, care se pune – „câine credincios” – la dispoziția dinastiei și a țării. Ocupând poziția de prim-ministru în dramaticul an 1918, rostul lui era acela de a încheia controversata pace de la București cu Puterile Centrale. Și-a îndeplinit așa cum trebuie menirea? Sau și-a depășit atribuțiile? Analizând modul în care s-au desfășurat tratativele pentru pace, precum și acordul încheiat, realizarea unirii Basarabiei cu România și administrația Marghiloman încercăm să răspundem acestor întrebări. Ne vom strădui să nu pierdem însă din vedere contextul dramatic în care s-a desfășurat guvernarea șefului conservatorilor.

Ultimul capitol, *Amurgul: Alexandru Marghiloman și conservatorismul românesc după Primul Război Mondial*, își propune să analizeze ieșirea din scena publică a formațiunii politice căreia i-a slujit protagonistul tezei noastre. Aceasta se suprapune peste ultimii ani ai vieții sale. O succintă trecere în revistă a acuzațiilor care i se aduc învinsului este în măsură să ilustreze modul în care se deconstruiește un profil politic în noua conjunctură postbelică. Cu toate acestea, Marghiloman încearcă să imprime o direcție nouă conservatorismului românesc, de a-i asigura supraviețuirea în cadrul politic, social și ideologic interbelic, marcat de profunde transformări și reforme. De asemenea, intenționăm să examinăm modul în care a fost percepută de opinia publică dispariția omului politic și dacă acesta a contribuit la reabilitarea imaginii sale.

Din unghi metodologic, teza noastră are un caracter descriptiv. O dimensiune analitică este specifică acelor paragrafe în care ne-am referit la concepțiile socio-economice și politice

⁶ Expresia aparține lui Constantin Bacalbașa și apare înscrisă, pentru prima dată, în ziarul „Adevărul”, din 13 mai 1925, p. 4.

ale lui Alexandru Marghiloman. Nu ne-am propus un demers explicit interdisciplinar. Totuși, am receptat sugestii venind dinspre politologie sau istoria ideilor politice.

De asemenea, am pus accentul pe contextualizarea istorică. Ideile și acțiunile protagonistului acestei disertații doctorale sunt situate într-un raport direct cu cele ale epocii sale. Această relație între om și timpul istoric în care a trăit, urmărită continuu, este o încercare de a evita judecarea lucrurilor cu mentalitatea specifică zilelor noastre.

Expunerea materialului este cronologică, pentru a da mai multă claritate lucrării noastre, cât și pentru a releva ideile și faptele lui Alexandru Marghiloman. Abordarea evolutivă, istorică se îmbină cu prezentarea tematică. În acest fel, aspectele fundamentale ale conduitei politice marghilomaniste pot fi relevate în dinamica lor, din momentul debutului pe arena politică până la moartea liderului conservator. Această devenire se cuvine a fi proiectată pe marele „teatru” al istoriei românești, din anii care urmează Independenței și proclamării Regatului, trecând prin contradictoria „La Belle Époque” spre drama războiului mondial și sfârșind în primii ani interbelici. O perioadă de transformări majore în societatea românească, în care se trece de la un sistem politic bazat pe votul cenșitar la unul îndatorat sufragiului universal, cu efecte implacabile asupra spectrului politic. Conservatorismul avea să fie „victimă” perfectă a acestei transformări de substanță, astfel că amurgul vieții lui Alexandru Marghiloman coincide, cronologic, cu declinul acestuia.

Pașii metodologici utilizați au fost următorii:

- a) identificarea surselor. Aceasta este o operațiune esențială, în vederea înțelegerii omului și a epocii. Doar așa putem nutri speranța unei analize clare și eficace și redării coerente și convingătoare a imaginii omului politic;
- b) analiza acestor surse de primă mână, raportând-o continuu la cercetarea istoriografică relevantă;
- c) interpretarea, inerentă atât cunoașterii optime a ideilor și acțiunilor politice ale lui Marghiloman, cât și a contextului istoric specific;
- d) explicarea actelor sale politice, ca premisă esențială pentru reintegrarea liderului conservator într-un sistem de idei, valori și fapte, prin intermediul cărora rolul și locul său în istoria românilor din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și din primele decade ale veacului următor pot fi mai ușor percepute.

Suportul acestei lucrări este reprezentat de documentul de arhivă, de dezbaterile parlamentare și de presa vremii. Efortul presupus de depistarea și selectarea surselor necesare a fost considerabil. Bogată și valoroasă este, de asemenea, memorialistica epocii, care dezvăluie aspecte interesante, legate atât de viața privată, cât și de cea publică a omului politic.

Remarcăm numărul mare de lucrări de gen, apărute în ultimii ani la diverse edituri, multe dintre acestea cuprinzând și informații prețioase despre Alexandru Marghiloman, constituind o sursă importantă pentru demersul nostru.

Deși este imposibil să trecem aici în revistă toate titlurile disponibile⁷, totuși, în vederea cunoașterii stadiului cercetării științifice în domeniu, se cuvine să facem câteva mențiuni înainte de a prezenta rezultatul muncii de cercetare și redactare.

După 1989, istoria politică și cea a ideilor au cunoscut un suflu nou. S-au tradus cărți valoroase despre conservatorism (îndeosebi cel anglo-saxon), dar au fost elaborate și lucrări de certă valoare în domeniu, privitoare la curentul ideologic specific țării noastre. Merită amintite unele volume colective⁸ care prezintă o cercetare competentă privitoare la ideologia și fenomenologia conservatorismului autohton. Multe dintre studiile apărute au avut ca temă privilegiată analiza unor personalități remarcabile ale acestui curent ideologic. Numeroase teze de doctorat, al căror subiect a fost legat de istoria politică a României moderne sau de cea a conservatorismului și a figurilor sale reprezentative au fost valorificate editorial. Menționăm câteva realizări, remarcabile sub unghi istoriografic, care au constituit un exemplu pentru noi. Lucrarea cercetătorului Costel Iordăchiță, consacrată familiei Lahovari⁹ sau cele ale lui Simion-Alexandru Gavriș sunt niște modele ale genului, datorită documentării, profunzimii analizei și clarității stilului¹⁰. Alte studii privitoare la conservatorismul românesc, de înaltă ținută intelectuală, au fost redactate de profesorul Ioan Stanomir. Amintim aici cartea sa *Spiritul conservator. De la Barbu Catargiu la N. Iorga*¹¹, și datorită faptului că în cuprinsul ei există un capitol consacrat lui Alexandru Marghiloman, ce reia o cercetare publicată anterior de autor într-o revistă culturală, care și-a încetat, între timp, apariția¹². Stanomir a analizat, în mod temeinic, rolul lui Marghiloman de ideolog al conservatorismului.

Fără îndoială, cea mai cunoscută și consistentă lucrare despre istoria conservatorismului românesc este cea a profesorului bucureștean Ion Bulei. Apărută, într-o

⁷ Pentru lucrările folosite de noi, a se vedea *Bibliografia* de la finalul acestei teze.

⁸ A se vedea, de pildă, Liviu Brătescu, Mihai Chiper (coord.), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluție, perspective*, Iași, Editura PIM, 2008.

⁹ Costel Iordăchiță, *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, Editura Carminis Educațional, Pitești, 2004.

¹⁰ Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice: Manolache Costache Epureanu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013; Idem, *Viața și opiniile prințului Grigore Mihail Sturdza*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.

¹¹ Ioan Stanomir, *Spiritul conservator. De la Barbu Catargiu la N. Iorga*, Editura Veche, București, 2008.

¹² Idem, *Contemplând crepusculul. Al. Marghiloman și memoria conservatoare*, în „Idei în dialog”, an IV, nr. 7 (34), iulie 2007, pp. 21-22.

primă ediție, în 1987¹³, a fost reeditată, cu unele adăugiri și modificări de ordin formal, în anul 2000, la Editura Enciclopedică¹⁴. Este o cercetare de înaltă ținută științifică, a cărei valoare este recunoscută până astăzi. Cartea conține o informație bogată, având analize utile și pertinente în ceea ce-l privește pe Alexandru Marghiloman. Trebuie apreciate interpretarea rațională și tonul foarte echilibrat al autorului, calități cu atât mai remarcabile pentru o perioadă în care parazitările ideologice erau atât de frecvente și istoria era, deseori, subsumată imperativelor politice ale vremii. Conservatorismul era asociat în epocă, fără nicio discriminare, reacționarismului și ideologiei retrograde burgheze, deci condamnat vehement.

Venind mai aproape de tema noastră, menționăm faptul că lucrările referitoare la Marghiloman sunt puțin numeroase. Consultarea *Bibliografiei istorice a României* poate proba, fără nicio dificultate, această afirmație. Doar dacă adăugăm și articolele de presă, unele din ele cu titlu specific jargonului ziaristic¹⁵, precum și lucrările omagiale¹⁶ ori pamfletele¹⁷ apărute în timpul vieții sale, bibliografia temei capătă mai multă consistență.

Fără îndoială, în această prezentare a stadiului cercetării trebuie să plecăm de la *Notele politice* ale lui Marghiloman însuși¹⁸. Apărute în 1927, la doi ani de la trecerea în eternitate a liderului conservator, ele au avut un impact imediat asupra scenei politice românești, fiind considerate ca o răzbunare de dincolo de mormânt a celui învinovățit pentru trădarea intereselor naționale și pentru încheierea păcii de la București. Acestea au fost reeditate după 1990, în trei volume, de istoricul Stelian Neagoe, care, în primul și ultimul tom, a făcut ample introduceri pentru a contura personalitatea lui Marghiloman¹⁹.

¹³ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, Editura Politică, București, 1987.

¹⁴ Idem, *Conservatori și conservatorism în România*, Editura Enciclopedică, București, 2000.

¹⁵ Vezi, de exemplu, articolul lui Mircea Dumitriu, *Al. Marghiloman, omul nemților sau omul providențial?*, în „România liberă” din 13 octombrie 2007.

¹⁶ ***, *Lui Al. Marghiloman. Omagiu cu prilejul unei duble aniversări*, București, 1924. Cartea aceasta a fost reeditată recent de ziaristul Nicolae Peneș, ediția îngrijită de el apărând în anul 2008 la Editura Editgraph din Buzău.

¹⁷ Vezi, de pildă, broșura semnată de Corvin Petrescu, *Trădătorul*, București, 1921.

¹⁸ Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897-1924*, vol. I-V, Institutul de arte grafice Eminescu, București, 1927.

¹⁹ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912-1913). România și primul război mondial (1914-1916)*, Ediție și introducere de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, 1993; vol. II, *România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1916-1917)*, Ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994; vol. III, *România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1918-1919). România politică după întregire (1920-1924). Addenda (1897-1911)*, Ediție și introducere de Stelian Neagoe,

Un scurt medalion biografic îi este consacrat și într-o lucrare cu caracter enciclopedic²⁰. De asemenea, se cuvine să menționăm o altă cercetare, oarecum asemănătoare, consacrată șefilor de partide văzuți cu ochii vremii lor²¹. Unele informații despre guvernarea Marghiloman se regăsesc și în alte cărți dedicate activității guvernamentale din România secolelor XIX-XX²².

Relația omului politic conservator cu orașul natal a fost studiată de Valeriu Nicolescu, într-un studiu publicat în revista Muzeului buzoian²³. Acest istoric a publicat și alte articole despre Marghiloman, unele dintre ele având și caracter de popularizare, așa cum a făcut-o și colegul său, Constantin Stan. Acesta din urmă se cuvine menționat cu deosebire pentru un material analitic, bine informat și scris, despre politica internă a cabinetului condus de Alexandru Marghiloman²⁴. Politica externă a acestui cabinet, rolul lui Marghiloman însuși, ca și concepțiile sale de politică externă, au fost judicios subliniate de istoricul Andrei Sabin. Acesta a dedicat acestei problematici un material, apărut inițial în revista de cultură politică „Conservatorul”, apărută sub egida unui cerc de studii conservatoare, materialul fiind reluat un an mai târziu în volumul colectiv dedicat conservatorismului românesc, menționat mai sus²⁵. Același autor a abordat un alt subiect interesant pentru definirea concepțiilor social-economice ale liderului conservator, și anume chestiunea proprietății²⁶. Dificultățile cu care s-a confruntat cabinetul lui Marghiloman din anul 1918, chestiunile controversate, ca și sfârșitul acestuia au suscitat, la rândul-le, interesul cercetătorilor. Am menționat mai sus deja articolul extrem de critic, sarcastic chiar, al istoricului Gheorghe I. Florescu. Să menționăm și textul, ceva mai

Editura Machiavelli, București, 1995. Amplele studii introductive au titluri cât se poate de incitante: *Cazul Alexandru Marghiloman*, în vol. I, pp. 9-63, respectiv *Cazul Alexandru Marghiloman la final* (pp. 5-49), fiecare împărțite în diverse secvențe, acoperind aspecte foarte interesante.

²⁰ N.C. Nicolescu, *Enciclopedia șefilor de guvern ai României 1862-2006*, Editura Meronia, București, 2006, pp. 242-244.

²¹ Ion Bitoleanu, *Șefi de partide priviți cu ochii vremii lor*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2006.

²² Dintr-o suită de asemenea lucrări, le menționăm, cu titlu pur exemplificativ, pe cele datorate lui Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor Românie 1859-1995*, Editura Machiavelli, București, 1995, respectiv Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, Editura Silex, București, 1996.

²³ Valeriu Nicolescu, *Familia Marghiloman și Buzăul*, în „Mousaios”, vol. V, 1999, pp. 231-241.

²⁴ Constantin Stan, *Politica internă a guvernului condus de Al. Marghiloman, martie-octombrie 1918*, în *loc. cit.*, pp. 295-311.

²⁵ Andrei Sabin, *Al. Marghiloman și politica externă a României*, în „Conservatorul”, ian.-iun. 2007, an I, nr. 1-2 (7-8), pp. 4-5, reluat în Liviu Brătescu, Mihai Chiper (coord.), *op. cit.*, pp. 146-158.

²⁶ Idem, *Proprietatea în viziunea lui Al. Marghiloman*, în „Conservatorul”, iul.-dec. 2006, an I, nr. 5-6, pp. 14-15, reluat în „Sud-Estul și contextul european. Buletin”, 2003-2007, 12, pp. 77-87.

ponderat ca ton, semnat de Florin Ghețău²⁷, consacrat acestui moment de declin al liderului conservator. În fine, remarcăm și contribuția lui Cornel Popescu despre un moment apoteotic al guvernului Marghiloman, survenit chiar la început, și anume unirea Basarabiei cu România²⁸.

Am lăsat, în mod intenționat, la final singura încercare monografică dedicată lui Alexandru Marghiloman²⁹. Cartea a fost prefațată de specialiști de talia unor Valeriu Râpeanu ori Ion Bulei, însoțită de aprecieri elogioase și distinsă cu premiul „Mihail Kogălniceanu” al Academiei Române pe anul 2008. Cu toate acestea, lucrarea scriitorului și jurnalistului buzoian are, inevitabil, neajunsurile sale. În primul rând, datorită lipsei unei formații istorice, cercetarea nu se încadrează rigorilor acestei discipline științifice. Autorul, cu nelipsitu-i talent literar, se folosește de sursele istorice referitoare la omul politic conservator, pentru a face divagații pe diverse teme. Astfel, primul volum tratează, într-o manieră extrem de generală, viața și activitatea politică a lui Alexandru Marghiloman până în anul expoziției jubiliare din 1906. Al doilea tom pare ceva mai concentrat pe faptele politicianului conservator, însă deși materialul documentar este amplu, informațiile sunt livrate în stare brută. Cu toate acestea, apreciem scoaterea la lumină a unor surse privitoare la ascendența „lordului valah”, precum și cercetarea riguroasă a ceea ce s-a întâmplat cu averea deținută de Alexandru Marghiloman, cu referire specială la vila Albatros și herghelia de cai pur-sânge din orașul Buzău.

După cum se poate remarca din această expunere sumară a stadiului cercetărilor cu privire la activitatea politică a liderului conservator, Alexandru Marghiloman, o monografie dedicată acestei personalități a modernității românești poate să-și găsească locul în peisajul istoriografic actual.

Alexandru Marghiloman fusese înzestrat de ursitoare cu toate darurile necesare unei cariere de succes. Bogat, frumos, inteligent, sportsman, agreabil, distins și elegant, un adevărat „homme du monde” a pătruns cu ușurință în lumea mondenă și politică a capitalei Vechiului Regat. Felul său de a se îmbrăca și de a se comporta nu putea trece neobservat, fiind privit, deopotrivă, cu admirație și invidie. Toți cunoșteau faptul că își comanda îmbrăcămintea la

²⁷ Florin Ghețău, *Sfârșitul mandatului cabinetului Al. Marghiloman (5/18 martie – 24 octombrie/ 6 noiembrie 1918)*, în „Arhivele Olteniei”, 2010, 24, pp. 141-149. Vezi și studiul mai vechi al lui Gh. Gica, *Procesul de descompunere al Partidului Conservator-Progresist de sub șefia lui Al. Marghiloman (1914-1922)*, în „Analele Universității București. Istorie”, 1967, 16, pp. 85-96.

²⁸ Cornel Popescu, *Alexandru Marghiloman și Unirea Basarabiei cu România*, în „Orizont XXI”, 2009, 3, nr. 13, pp. 18-21.

²⁹ Peneș, Nicolae, *Alexandru Marghiloman – lordul valah (O viață cu luminile și umbrele ei)*, vol. I, Editura Alpha MDN, Buzău, 2007; vol. II, Editura Editgraph, Buzău, 2009.

Paris, iar rufăria și-o spăla la Londra, o adevărată extravaganță pentru locuitorii de pe malurile Dâmboviței. Un element de excentricitate era și modul în care își bea cafeaua – înmulțită cu rom - dând numele „marghiloman” acestei specialități renumite în epocă. În lumea politică românească, apariția „lordului valah” distona, dădea senzația falsului, pentru că era neobișnuită. Prezența sa deranja, intriga, făcea senzație, seducea - în funcție de gustul fiecăruia. Unii îl percepeau ca pe un parvenit care își forța condiția, preocupat prea mult să pară ceea ce nu era – aristocratul din naștere; alții erau fascinați de cel care putea fi definit ca un ales al firii omenești.

O altă pasiune care a marcat existența lui Alexandru Marghiloman, în afară de politică, a fost hipismul. Mare crescător de cai de rasă și președinte al Jockey-Clubului, a interacționat frecvent, datorită hobby-ului său, cu membrii familiei regale, cu diplomați, aristocrați, oameni de cultură. Deși cheltuia sume mari de bani satisfăcându-și exigențele unui trai de lux, „lordul valah” era recunoscut și pentru filantropia sa. Marele rentier aduce serioase contribuții societăților de binefacere existente în epocă, dă curs nenumăratelor cereri venite din partea cunoscuților sau a oamenilor obișnuiți aflați în nevoie, înlesnește construirea unor școli, biserici, azile, monumente etc. De asemenea, în perioada 1914-1925, deține prestigioasa funcție de președinte al Societății de Cruce Roșie din România. Rolul său în anii războiului, în teritoriul ocupat, când a reușit nu numai să amelioreze soarta multor năpăstuiți, dar să salveze și mii de vieți, a trebuit să fie recunoscut chiar și de adversarii săi. Modest în privința etalării actelor de caritate, lui Alexandru Marghiloman nu îi plăcea însă să iasă în evidență cu acestea. Discreția, delicatețea și amabilitatea cu care își sprijinea semenii erau întotdeauna apreciate la acest gentleman cu maniere impecabile.

Cu asemenea calități, omul politic reușește o căsătorie strălucită cu inteligenta și voluntara prințesă Elisa Știrbei, cea care-l va introduce pe Alexandru Marghiloman în rândurile aristocrației princiare. Însă după 16 ani de conviețuire, soția sa se îndrăgostește de Ion I.C. Brătianu, puternicul său adversar politic. Un divorț dureros marchează existența „lordului valah”. Nu de puține ori, contemporanii au dat o coloratură intimă evenimentelor politice în care au fost implicați cei doi opozanți, acuzați că vor să demonstreze și altceva în afara treburilor de stat.

Cât privește activitatea politică, Alexandru Marghiloman, atras de ideile lui P.P. Carp și, mai apoi, de cele ale lui Titu Maiorescu, se va integra grupării care va promova un conservatorism de tip moderat, cu tușe liberale, specific junimiștilor. Din 1884, anul în care a fost ales deputat din partea Colegiului I Buzău, fieful său electoral, va fi nelipsit de la tribuna Parlamentului vreme de aproape 40 de ani. Se va remarca ca un politician cu neîntrecute

însușiri oratorice, ale cărui discursuri stârneau admirația partizanilor și invidia adversarilor. Nu de puține ori, se întâmpla ca aceștia din urmă să fie cucerți de frumusețea frazei sale sau de profunzimea ideilor emise, astfel încât, la sfârșit, să aplaude cu entuziasm alocuțiunile sale.

Mare specialist în domeniul juridic – avea doctoratul în Drept, obținut la Sorbona – a contribuit la îmbunătățirea legislației din epoca modernă, fiind un atent examinator al tuturor proiectelor propuse spre dezbateră Camerelor. Intelligent, informat, pragmatic și serios începe să-și facă loc în primul eșalon al politicii, asumându-și prima funcție ministerială la doar 34 de ani, ocupând portofoliul Justiției în guvernul junimist condus de Theodor Rosetti. Trece apoi la Lucrări Publice, la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii, la Afaceri Străine, Interne și Finanțe, nelipsind de pe scena guvernamentală a țării atâta vreme cât conservatorii sunt la cârmă. De numele lui se leagă introducerea inamovibilității în magistratură, înființarea judecătoriilor de pace în mediul rural, îmbunătățirea codurilor comercial și penal, dar și începerea unor lucrări publice de anvergură, precum Podul de la Cernavodă sau Palatul de Justiție din București, răscumpărarea unor linii de cale ferată de la societățile străine sau contractarea unor împrumuturi avantajoase pentru România. De asemenea, s-a dovedit a fi același bun organizator și în cadrul partidului său, un mare elector, un om care a știut să se folosească de abilitățile, relațiile și averea sa, pentru ca formațiunea politică din care făcea parte să se dezvolte armonios. Tocmai de aceea, era discipolul favorit al lui P.P. Carp, care îl considera persoana cea mai potrivită să-i ia locul, susținându-l în fața unor concurenți redutabili, precum Take Ionescu sau Nicolae Filipescu.

Prestigiul lui Alexandru Marghiloman sporește în urma ministeriatului său din perioada celui de-al doilea război balcanic. În condițiile în care concentrarea la guvernare sub conducerea lui P. P. Carp eșuează, regele Carol I ordonă realizarea unui cabinet T. Maiorescu – Take Ionescu, care să-i cuprindă însă pe Marghiloman și Filipescu. Acest lucru însemna pentru junimistul buzoian desprinderea de prietenul și mentorul său. Marghiloman înțelege, într-un moment dificil pentru țară, să se pună la dispoziția monarhului și să lucreze pentru sprijinirea lui Maiorescu în fruntea guvernului și în cadrul Partidului Conservator. De acum înainte, va fi omul de încredere al acestuia, ajutându-l în rezolvarea problemelor dificile de politică externă, dar și în cele legate de marile dispute existente în organizația conservatoare. Suveranul apreciază conduita lui Al. Marghiloman. Calitățile și munca sa sunt răsplătite, „lordul valah” fiind inclus în cadrul delegației române la Conferința păcii, participând, mai apoi, la semnarea acesteia. Pe parcursul negocierilor, Al. Marghiloman dă dovadă de tact și multă disponibilitate, inclusiv pecuniară - prin invitarea miniștrilor străini la renumitele sale dejunuri - pentru ca eforturile diplomației românești să se încheie cu succes. Părerea regelui despre el este atât de

bună, încât i se pare persoana cea mai recomandată să conducă Partidul Conservator după retragerea anunțată de Titu Maiorescu.

Izbucnirea Războiului Mondial avea să schimbe sorții acestei cariere strălucite. Deși la Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, Marghiloman susține foarte convingător soluția neutralității, demonstrând, în termeni juridici, că România nu era obligată să intre în război în favoarea foștilor aliați, politicianul conservator alunecă treptat spre germanofilism. Atitudinea sa nu numai că a contrariat, dar a pus numeroase semne de întrebare atât prietenilor intimi, cât și opozanților politici. Poziția sa favorabilă Puterilor Centrale era interpretată a fi doar calculul rece al unui politician abil și lipsit de scrupule, care înțelegea să nu se dea la o parte atunci când avea ocazia de a acapara puterea. Era perceput ca omul regelui Carol I, pe care acesta se putea baza pentru a-și pune în practică politica. Desigur, a existat o doză însemnată de oportunitate în toată acțiunea lui Marghiloman, dar nu a fost numai atât. Mobilurile care au stat în spatele opțiunii lui au avut la bază și alte considerații. În primul rând, influența majoră pe care au exercitat-o asupra lui fondatorii Junimii: P.P. Carp și Titu Maiorescu. Aceștia i-au inoculat ideea că singura putere capabilă să asigure securitatea României în această parte a Europei era Germania, în timp ce expansiunea Rusiei era menită să aibă doar repercusiuni negative asupra țării noastre. Apoi, trebuie reamintită loialitatea politicianului conservator față de rege. Ea a fost remarcată încă de la începutul carierei sale politice. Chiar dacă a mai greșit în acțiunile sale și suveranul l-a ținut la distanță pentru o anumită vreme, Marghiloman a fost perceput ca unul dintre fideliile acestuia, bineînțeles din categoria celor din aripa tânără (Take Ionescu, N. Filipescu, Ion I.C. Brătianu). Tocmai de aceea, Carol I l-a privit, odată cu izbucnirea războiului mondial, ca pe un om pe care se putea sprijini, o alternativă la politica lui Brătianu.

Însă nu numai „lordul valah” a stat alături de suveran în momentele dificile în care acesta era presat de opinia publică să intre în război împotriva țării sale de origine. A făcut-o și Ion I.C. Brătianu, chiar dacă aranjamentele sale politice erau cu totul altele. Împreună cu suveranul, cei doi șefi de partide politice au gândit strategia cea mai bună pentru țară. Cum ambele tabere militare care se confruntau în acest război aveau șansele lor de câștig, iar pentru România împlinirea idealului național însemna înglobarea atât a teritoriilor din Austro-Ungaria, cât și din Rusia, soluția cea mai bună li s-a părut temporizarea până la momentul în care situația pe front ar fi înclinat balanța de partea uneia sau alteia dintre tabere și angajarea în negocieri care să ducă la obținerea profitului maxim. Așadar, în timp ce Brătianu încheia acordul cu Rusia, Marghiloman își însușea rolul de rezervă politică a regelui și, implicit, a țării, dacă Germania ieșea învingătoare. O înțelegere tacită a existat, așa cum am încercat să

demonstrăm pe parcursul tezei noastre, între cei doi oameni politici influenți ai României. Era o măsură de prevedere elementară pentru o țară mică care intra într-un conflict atât de mare, ca să-și asigure spatele în cazul în care s-ar fi confruntat cu o situație fără ieșire. Liderul conservator a făcut-o asumându-și conștient riscurile - era un jucător pasionat - din calcul politic, din dorința de a fi de folos țării și suveranului, dar și din convingerea, care se va întări pe parcursul războiului, că Tripla Alianță va fi câștigătoare.

Pentru cei care s-au grăbit să judece lucrurile la suprafață sau care credeau că știu toate dedesubturile treburilor politice românești, „lordul valah” era clar un oportunist, un trădător sau, în cel mai bun caz, un om complet lipsit de simț politic. Însă explicațiile de felul acesta nu i-au mulțumit pe cei care l-au cunoscut și au încercat să-l înțeleagă cu adevărat pe Marghiloman. Simțeau că în spate se mai află ceva, că raționamentele, în acea perioadă zbuciumată a conflagrației mondiale, nu puteau fi tranșate în linii simple, în culori contrastante de alb sau negru. Ele s-au țesut într-o complexitate de situații și motivații care au dat naștere mai multor nuanțe. O paletă variată de mobiluri psihologice, pe fundalul unei derulări surprinzătoare a evenimentelor, a colorat destinele principalilor actori implicați în marile decizii ale României din perioada Primului Război Mondial.

Moartea regelui Carol I l-a dezavantajat pe Alexandru Marghiloman. Brătianu începea să creadă că nu mai este necesară formula unei rezerve politice. Cât trăia bătrânul suveran, șeful liberalilor a apelat la această soluție pentru a-l convinge să accepte politica sa. Cu Ferdinand nu mai era nevoie. Rărirea întrevederilor între cei doi lideri politici, care comunicau de la o vreme prin intermediari, arată, pe de o parte, că prim-ministrul era acum sigur de influența pe care o avea asupra familiei regale, cucerite de partea sa, iar pe de alta, angajarea tot mai accentuată de partea Antantei și siguranța că aceasta va învinge. În aceste condiții, Marghiloman îi era nefolositor.

Șeful conservatorilor se încăpățânează însă în convingerile sale, că țara are nevoie de o alternativă politică și că neutralitatea trebuie păstrată cu orice preț, ceea ce va duce, în vara anului 1915, la ruptura Partidului Conservator, prin desprinderea grupării N. Filipescu - I. Lahovari. Aceasta se apropiase mult de Take Ionescu, militând pentru intrarea imediată a țării în război, de partea Antantei. Principalul susținător al lui Marghiloman rămâne Titu Maiorescu, ale cărui idei cu privire la necesitatea unei rezerve politice pentru România sunt asumate și de „lordul valah”.

Consiliul de Coroană din anul 1916 îi pune pe conservatori în fața faptului împlinit. Regele Ferdinand le aduce la cunoștință hotărârea sa și a guvernului Brătianu de a intra în război de partea Antantei. Alexandru Marghiloman refuză invitația suveranului și a prim-

ministrului său de a colabora cu cei de la putere, prin organizarea unui guvern mixt care să înglobeze liderii principalelor partide politice spre a da țării unitatea de care avea nevoie într-un moment atât de dificil. Resentimentele sale sunt clar exprimate, în condițiile în care Brătianu l-a dat de la un moment dat la o parte, ducându-l pe o pistă greșită, atât pe el, cât mai ales pe Maiorescu, căruia îi sugerase ideea unei apropiate guvernări, pentru a distra atenția Centralilor de la negocierile sale cu Antanta. Însă își menține hotărârea de a se pune în slujba regelui, la nevoie.

În condițiile înfrângerii armatei române și a retragerii în Moldova, șeful conservatorilor hotărăște să rămână în teritoriul ocupat, în calitate de președinte al Crucii Roșii, aducând nenumărate servicii populației Capitalei. Spre deosebire de P.P. Carp și partizanii săi, refuză să accepte funcții publice sub ocupație străină, căutând să nu-și compromită poziția și încercând să convingă autoritățile cu care intra în contact asupra beneficiilor menținerii familiei de Hohenzollern pe tronul României.

Revoluția bolșevică din Rusia și încheierea de către aceasta a păcii separate de la Brest-Litovsk a silit țara noastră să urmeze aceeași cale. După un scurt *intermezzo* cu generalul Averescu, regele Ferdinand și Ion I.C. Brătianu au fost de părere că trebuie să intre în scenă „rezerva regală”. Marghiloman se afla, așa cum constata istoricul N. Iorga, „în ireparabilul unei situații din care – fără s-o fi căutat numaidecât, dar pe care n-o primise cu neplăcere – nu mai putea ieși”³⁰. Numirea cabinetului Marghiloman fusese consecința logică a capitulării țării noastre într-un moment istoric în care nu avea cum să procedeze altfel. Semnarea Păcii de la București nu poate fi imputată omului politic conservator, ea fiind, așa cum au constatat numeroși cercetători, urmarea firească a desfășurării ultimelor evenimente. Marghiloman a trebuit să și-o asume, căci pentru aceasta fusese chemat să cărmuiască țara. Și să obțină condiții mai bune decât putea primi un altul. Greșeala „lordului valah” a fost aceea că și-a făcut prea multe iluzii în această privință. Avea să-și dea seama foarte curând că fusese înșelat de Centrali. Era însă prea târziu. În virtutea cuvântului dat regelui și a unei decențe ce trebuia afișată, elegantul Marghiloman se arată plin de încredere în politica promovată. A crezut până aproape de final în victoria Germaniei și, mai apoi, după înfrângerea acesteia, în rolul important pe care avea să-l joace, în continuare, în Europa Centrală. De aceea, a dorit să lege soarta țării noastre de politica ei. Pe de altă parte, realitatea cunoscută de el cu privire la asigurările date României de către Aliați era trunchiată. Reprezentanții Antantei evitau să intre prea mult în legătură cu el, păstrând relații de amicitie cu Brătianu. Niciuna dintre cele două

³⁰ „Neamul Românesc”, 13 mai 1925.

tabere militare antrenate în dificilul război nu accepta compromisul. Imperiile Centrale îi dezavauau pe Take Ionescu și pe Ion I.C. Brătianu, în timp ce Alianții vedeau în Marghiloman doar omul învingătorului vremelnic, venit să gestioneze o situație neplăcută, de care sperau să scape cât mai repede.

Deși Pacea de la București a fost o necesitate istorică acceptată de întreaga clasă politică în condițiile prăbușirii frontului în Est, duritatea și nedreptatea ei s-au răsfrânt, ca într-o oglindă, pe chipul lui Marghiloman, ca semnatar al acesteia. Cineva trebuia însă să aibă curajul de a salva ce se mai putea salva, în tumultul evenimentelor care încercaseră România. A dorit să o facă și generalul Averescu, însă factorii de decizie ai țării, respectiv regele Ferdinand și Brătianu, au hotărât că este mai bine pentru țară ca acest rol să revină omului politic din teritoriul ocupat.

Soarta nu a fost cu totul nemiloasă cu „lordul valah”. Anul 1918 îi va aduce mângâierea de a fi șeful guvernului în timpul căruia s-a realizat unirea Basarabiei cu Regatul României. Marghiloman a fost un actor activ al acestui proces istoric. A acționat fără ezitare, bazându-se pe acordul Imperiilor Centrale de a interveni în Basarabia, discutând cu liderii marcanți din teritoriul de peste Prut și convingându-i să urgenteze măsurile în vederea împlinirii actului de la 27 martie/9 aprilie 1918. S-a deplasat la Chișinău, unde a primit, în numele Regelui, declarația de unire a Republicii Democrate Moldovenești cu România, prezentată de Sfatul Țării. Reușea, în felul acesta, să facă primul pas spre întregirea națională. Desigur, meritul acestui important act istoric nu-i revine doar lui, dar a avut rolul său în a pune punctul pe i, într-un moment în care se discuta mult asupra acestei chestiuni, dar nu se realiza nimic concret. Istoricii basarabeni, ca și populația de dincolo de Prut, îi poartă lui Alexandru Marghiloman o considerație în plus.

Bineînțeles, guvernarea omului politic conservator a avut carențele ei. În primul rând, ea era bazată pe sprijinul unui Parlament ales sub ocupație străină, fără reprezentarea întregii clase politice românești, încheiat cu scopul de a vota o pace impusă. De asemenea, i se pot imputa măsuri impopulare precum: menținerea stării de asediu și a cenzurii, decretul-lege privind obligativitatea muncii și culturilor agricole și legea arendărilor obligatorii (considerate a fi strict necesare pentru a scăpa populația de foame și pentru a ajuta la reconstrucția țării și la plata datoriilor), darea în judecată a guvernului Brătianu, încercarea de a profita de prezența la cârmă pentru a imprima reformelor amprenta conservatoare. Dincolo de acestea, contemporanii i-au reproșat cel mai mult lui Marghiloman zelul arătat în a reclădi țara în conformitate cu propria-i viziune politică. Profitând de situația de fapt, propunea „asanarea morală” a tuturor instituțiilor statului, afectate de corupția liberală. În viziunea adversarilor săi politici și a opiniei

publice antantofile, șeful conservatorilor „uitase” menirea pentru care a fost pus în funcție și, de aceea, nu a fost iertat.

Nu putem însă să nu apreciem devotamentul și curajul „lordului valah”, care s-a pus în slujba regelui, asumându-și actul guvernării în condițiile grele în care se afla țara. Chiar dacă, inițial, nu avea intenția să se sacrifice, crezând în victoria Puterilor Centrale, Marghiloman era conștient că totul se poate întoarce în defavoarea sa. În spatele calculelor politice, a stat mereu omul generos, dispus să-și ofere serviciile plin de bunăvoință și cu patriotism. Eleganța comportamentului său a făcut, așa cum mărturisea regina Maria, ca totul să fie îndurat mult mai ușor decât cu un altul. Și-a asumat acțiunile cu responsabilitate, și-a cântărit greșelile și meritele cu luciditate, afirmând, la final, că a reușit să mențină instituțiile statului, dinastia puternică, armată, muniții și Basarabia. Era bilanțul corect întocmit al rolului ingrat, dar absolut necesar pe care l-a jucat.

Sfârșitul războiului îl găsește pe „lordul valah” în tabăra învingătorilor. Cu toate că era acuzat din toate părțile pentru politica sa favorabilă Puterilor Centrale, fiind catalogat drept trădător al neamului său, Alexandru Marghiloman nu se lasă copleșit, luptând în continuare pentru viitorul formațiunii sale politice. Are șansa de a intra în Parlamentul României reîntregite și de a-și justifica politica. Cu neîntrecutul său talent oratoric, a cucerit auditoriul, spre stupefarea temutului său adversar, Ion I.C. Brătianu. „Superb ca un zeu singur în mijlocul furtunii și al inamicității bine hotărâte”³¹, politicianul conservator își interpreta cântecul de lebdă. Succesul fusese efemer; era aplaudat oratorul. În schimb, curentul ideologic căruia îi fusese fidel întreaga viață, încercând zadarnic acum să-i redea măcar puțin din vechea strălucire, era situat la marginea câmpului politic, pentru a se stinge, mai apoi, odată cu dispariția fizică a lui Marghiloman. Reafirmarea clară a doctrinei conservatoare, cu accent pe respectarea proprietății, progres gradual și elitism, puneau organizația sa politică, în acele vremuri în care se simțea o nevoie accelerată de schimbare, în poziția de a nu-și mai găsi susținători în masa electorală. Oamenii nu mai aveau încredere în remediile sale - foarte bune în teorie, potrivite și zilelor noastre - dar care cereau timp, pricepere și dăruire, pentru a fi puse în practică. Introducerea votului universal a ilustrat coșmarul conservatorismului, care nu mai este capabil de o reacție pe măsură să convingă populația, și, prin educație, să o invite la menținerea armoniei sociale. Cu toate acestea, viziunea junimistă rămâne ca un far călăuzitor care indică calea de mijloc, parcursul care recuperează demnitatea rațiunii și progresul autentic, în dauna recursului la fanatism sau la seducția masificării. Ea aduce un plus de articulare

³¹ „Aurora”, 13 mai 1925.

teoretică conservatorismului românesc, care, la rândul-i, îmbogățește societatea românească modernă prin valoare, originalitate, sens.

Deși dispăruse de câțiva ani din peisajul vieții politice, moartea lui Alexandru Marghiloman, la 10 mai 1925, produce un val de emoție neașteptată. Gazetele se întrec în a da detalii cu privire la boala sa, la ultimele dorințe și la funeraliile care, chiar dacă s-a dorit a fi cât mai simple, au devenit naționale. „Lordul valah” a fost condus pe ultimul drum de o mare de oameni: „«trădătorul» Al. Marghiloman n-a bănuț niciodată cât de adânc sunt înfipte în inima poporului românesc tentaculele personalității sale. Vestea morții lui a fost împraștiată din gură în gură și e o părere de rău obștească, de care au fost lipsite multe alte personalități”³², se scria în gazeta „Aurora” a dr. N. Lupu, lider al Partidului Țărănesc. Ultimele sale cuvinte, publicate în unele ziare de mare tiraj, au înlăturat chiar și resentimentele adversarilor politici: „Mă duc, oricând s-o încheia viața mea, cu conștiința mea în pace. Am greșit poate mai des decât socotesc, dar gândul mi-a fost totdeauna curat și mi-am iubit țara”³³. Ele dezarmau orice ură și invitau la o meditație plină de melancolie asupra oscilațiilor capricioase ale axei Destinului.

Personaj de o complexitate deosebită, pe care chiar contemporanii l-au acuzat că „scapă cel mai mult posibilităților de analiză”³⁴, Alexandru Marghiloman a interesat, a atras, a fascinat, a dezamăgit, a consternat, a provocat invidie și ură, admirație și respect. Cert este că aproape nimeni nu l-a privit cu indiferență. Un „om norocos”³⁵ pentru unii, înzestrat cu cele mai alese însușiri ale firii, menit să aibă un rol în destinul partidului său și al României; „un fiu de nenoroc”³⁶ pentru alții, legat de rușinoasa Pace de la București, care va constitui pentru el și organizația sa politică o piatră de mormânt. O personalitate care a marcat eleganta și prospera perioadă supranumită *La Belle Époque*, care a contribuit, prin eforturile sale, la modernizarea României.

³² *Ibidem*.

³³ Citatul este preluat din testamentul lui Marghiloman scris la data de 7 octombrie 1923, reprodus de Stelian Neagoe, *Cazul Alexandru Marghiloman la final*, în Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, *România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1918-1919). România politică după întregire (1920-1924). Addenda (1897-1911)*, Ediție și introducere de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995, p. 30.

³⁴ I.G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), Ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 96.

³⁵ *Ibidem*, p. 98.

³⁶ Stelian Neagoe, *Biografia unui fiu de nenoroc*, în Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I *România și războaiele balcanice (1912-1913). România și primul război mondial (1914-1918). Neutralitatea (1914-1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, 1993, p. 49.

Bibliografie

I. Documente

a. Inedite:

Arhivele Naționale ale României. Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond *Alex. Marghiloman*; Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*; Fond *Casa Regală*; Fond *Casa Regală „Diverse” – Ferdinand*; Colecția *Achiziții noi*;

Arhivele Naționale ale României. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Buzău, vol. XVII B, mss. Constantin Gh. Dumitrescu, *Material documentar privitor la istoria orașului Buzău*;

Biblioteca Academiei Române, *Corespondență*;

Biblioteca Academiei Române, *Manuscrise*, ms. A. 911; Manuscrise, A 245 Al. Marghiloman, *Însemnări*;

Biblioteca Națională a României, Colecții speciale, Arhiva istorică, Fond *Saint-Georges*.

b. Publicate:

****Marele Cartier General al armatei române. Documente 1916-1920* (coordonator: Dumitru Cioflină), Editura Machiavelli, București, 1996;

Actele tratatului de pace de la București, 7 mai 1918, București, 1918;

Cartea de aur a ofițerilor sanitari și personalului morți pentru patrie 1916 – 1920, București, 1930;

Cristescu, Sorin, *Regele Carol I în rapoartele diplomatice austro-ungare 1877-1914*, vol. I, Editura Paideia, București, 2013;

Documente diplomatice: evenimentele din Peninsula Balcanică: acțiunea României (20 septembrie 1912-1 august 1913), Imprimeria Statului, București, 1913;

Societatea Națională de Cruce Roșie a României, *Dare de seamă a subcomitetului de direcție pe exercițiul 1915-1916*, București, 1916;

Ultimele 67 de zile din domnia regelui Carol I al României, studiu introductiv, traducere și note: Sorin Cristescu, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016.

II. Instrumente de lucru

A fi conservator, Antologie, comentarii și bibliografie de Ioan Stanomir și Laurențiu Vlad, Editura Meridiane, București, 2002;

Arhivele Naționale ale României, *Casa Regală. Documente oficiale. Inventar arhivistic*, vol. I (1866-1900), f. ed., București, 2003;

Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe, antologie, prefață, note introductive, bibliografie și indici de Laurențiu Vlad, Editura Nemira & Co, București, 2006;

Hurezeanu, Damian, Sbârnă, Gheorghe, *Partide și curente politice în România (1821-1918). Programe și orientări doctrinare. 150 de surse originale*, Editura Eficient, București, 2000;

Mamina, Ion, Bulei, Ion, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, Editura Silex, București, 1994;

Mamina, Ion, Scurtu, Ioan, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, Editura Silex, București, 1996;

Neagoe, Stelian, *Istoria guvernelor Românie 1859-1995*, Editura Machiavelli, București, 1995;

Rosetti, Dim. R., *Dicționarul contemporanilor*, Editura Lito-Tipografiei „Populara”, București, 1897.

III. Dezbateri parlamentare

Dezbaterile Adunării Deputaților (1888-1914);

Dezbaterile Senatului (1892-1920);

IV. Presă și publicații periodice

„Adevărul” (1921; 1922; 1923; 1924; 1925);

„Buletinul statistic al României”, seria a IV-a, vol. XV (1920);

„Conservatorul” (1900; 1901; 1909; 1910; 1913);

„Epoca” (1914; 1915);

„Evenimentul” (1918);

„Iașul” (1918);

„Îndreptarea” (1918; 1925);

„La Politique” (1913);

„Le Progrès” (1925);

„Mișcarea” (1916);

„Monitorul Oficial” (1869; 1879; 1883; 1888; 1890; 1892; 1918; 1921);

„Monitorul” (1866; 1867);

„Neamul românesc” (1910; 1918; 1919);

„Noua revistă română pentru politică, literatură, știință și artă” (1900; 1909; 1911);
„Opinia” (1918);
„Steagul” (1914; 1915; 1918; 1920; 1922);
„Telegraful de București” (1887);
„Timpul” (1883);

V. Memorialistică, publicistică, discursuri politice, volume omagiale, broșuri, documente oficiale, conferințe, programe politice și studii doctrinare

Alimănișteanu, Pia, *Însemnări din timpul ocupației germane 1916-1918*, Imprimeriile Independența, București, 1929;

Argetoianu, Constantin, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I, Partea I. *Până la 1888*, Ediție și postfață de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1991;

Argetoianu, Constantin, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al II-lea, Partea a IV-a. *1913-1916*, ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1991;

Argetoianu, Constantin, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. V, Partea a V-a (1918), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995;

Așezământul Cultural Ion C. Brătianu, *Vieța și opera lui Vintilă I. C. Brătianu văzute de prietenii și colaboratorii săi*, București, 1936;

Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, vol. I, III, ediția II, Editura ziarului „Universul”, București, 1935, 1936;

Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, vol. II, IV, Editura ziarului „Universul”, București, 1928, 1932;

Bacalbașa, Constantin, *Capitala sub ocupația dușmanului 1916-1918*, Brăila, 1921;

Brătianu, Eliza și Brătianu, Ion I. C., *Memorii involuntare*, texte stabilite, note și prezentare: Marian Ștefan, Editura Oscar Print, București, 1999;

Cancicov, Vasile Th., *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916 – 31 decembrie 1918*, vol II, Atelierele Societății „Universul”, 1921;

Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, îngrijire de ediție, introducere și note: dr. Elisabeta Simion, vol. I, II, Editura Albatros, București, 1993, 1996;

Carol I al României, *Jurnal*, vol. II. 1888-1892, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Editura Polirom, Iași, 2014;

Carp, P.P., *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, Studiu introductiv de Ion Bulei, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București, 2000;

Cartea Verde. Textul Tratatului de pace de la București-1913, Editura Institutului de Arte Grafice, București, 1913;

Cristescu, Sorin, *Carol I. Corespondența privată (1872 – 1912)*, Editura Tritonic, București, 2005;

Drăghiceanu, Virgiliu N., *707 zile sub cultura pumnului german*, Editura Cartea Românească, București, 1920;

Duca, I.G., *Memorii*, vol. I, *Neutralitatea. Partea I (1914 – 1915)*, ediție și schiță biografică de Stelian Neagoe, Editura Expres, București, 1992;

Duca, I.G., *Memorii*, vol. II, *Neutralitatea, Partea a II-a (1915-1916)*, Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Helicon, Timișoara, 1992;

Duca, I.G., *Memorii*, vol. III, *Războiul, Partea I (1916-1917)*, Ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994;

Duca, I.G., *Memorii*, vol. IV, *Războiul, Partea a II-a (1917-1919)*, Ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994;

Giurescu, Constantin C., *Amintiri*, Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Editura „All Educațional”, București, 2000;

Iorga, N., *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. II, *Luptă*, Editura N. Stroilă, București, 1934;

Iorga, N., *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. III, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, București, 1981;

Lui Alexandru Marghiloman. Omagiu cu prilejul unei îndoite aniversări. Prietenii și admiratorii săi, Editura Cultura Națională, București, 1924;

Maiorescu, Titu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I, III, IV, Editura Librăriei Socec & Comp., București, 1895, 1899, 1904;

Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1881-1886), publicate cu o introducere, note, facsimile și portete de I. Rădulescu-Pogoneanu, Editura Socec, București, f.a;

Maiorescu, Titu, *România și Razboiul Mondial. Însemnări zilnice inedite*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1999;

Maiorescu, Titu, *România, Războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995;

Marghiloman, Al., *Doctrina conservatoare*, în vol. *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note: Petre Dan, Editura Garamond, București, f.a.;

Marghiloman, Alexandru, *Discursuri politice*, vol. I (1885-1895), publicate de Cercul de Studii al Partidului Conservator, București, 1916;

Marghiloman, Alexandru, *Discursuri parlamentare 1895-1920*, vol. I-II, Ediție inedită și postfață de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2014;

Marghiloman, Alexandru, *Note politice 1897-1924*, vol. I-V, Institutul de arte grafice Eminescu, București, 1927;

Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912-1913). România și primul război mondial (1916-1918). Neutralitatea (1914-1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, 1993;

Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. II, *România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1916-1917)*, Ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994;

Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. III, *România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1918-1919). România politică după întregire (1920-1924). Addenda (1897-1911)*, Ediție și introducere de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995;

Marghiloman, Alexandru, *Thèse pour la licence*, F. Pichon Libraire – Editeur, Paris, 1874;

Maria, Regina României, *Însemnări zilnice*, vol. II, III, traducere de Sanda Racoviceanu, îngrijire de ediție, notă asupra ediției și note de Vasile Arimia, Editura Historia, București, 2006;

Maria, Regina României, *Însemnări zilnice*, vol. al VII-lea, *1 ianuarie-31 decembrie 1925*, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Vasile Arimia, Editura Polirom, Iași, 2013;

Maria, Regina României, *Jurnal de război: 1916-1917 (precedat de însemnări din 1910 – 1916)*, vol. I, traducere de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia, Editura Humanitas, București, 2014;

Maria, Regina României, *Jurnal de război: 1918*, vol. III, traducere din engleză de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită, prefață și scurtă cronologie de Lucian Boia, Editura Humanitas, București, 2015;

Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, ediția a 3-a, vol. II, Editura „Moldova”, Iași, 1991;

Panu, George, *Portrete și tipuri parlamentare*, vol. I, *Portrete parlamentare*, Tipografia „Lupta”, București, 1892;

Petrovici, Ion, *Figuri dispărute*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1937;

Saint-Aulaire (Contele de), *Confesiunile unui bătrân diplomat*, traducere de Ileana Sturdza, introducere și note de Mihail D. Sturdza, Editura Humanitas, București, 2003;

Scrisorile Regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen. 1878-1905, studiu introductiv stabilirea textului, adaptarea și notele: Sorin Cristescu, Editura Paideia, București, 2010;

Scrisorile Regelui Ferdinand al României, vol. I, stabilirea textului, note și studiu introductiv: Sorin Cristescu, prefață: Sorin Liviu Damean, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015;

Stahl, Henri, *Schițe parlamentare*, Editura „Națională” S. Ciornei, București, 1932;

Stonescu, Anibal, *Din vremea ocupației*, Atelierele Grafice Socec, București, 1927

Telemaque, Alexandru, *Efemeride diplomatice. Pagini dintr-un început de veac XX 1906-1912*, Ediție îngrijită de Dumitru Preda, Editura Cavaliotti, București, 2007;

Theodorian-Carada, M., *Efemeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I, Tipografia „Capitalei”, București, 1930;

Theodorian-Carada, M., *Efemeridele. Însemnări și amintiri 1908-1928*, vol. al II-lea, Tipografia Serafica, Săbăoani – Roman, 1937;

Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii*, vol. II, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995;

Vopicka, Charles J., *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în central furtunos al Europei*, traducere, note și postfață de Andrei Alexandru Căpușan, Institutul European, Iași, 2012;

Zamfirescu, Duiliu, *Opere*, vol. VI, Partea a II-a, *Publicistică și memorialistică (1917-1921)*, ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, Editura Minerva, București, 1987.

VI. Bibliografie secundară (articole, studii și cărți de specialitate)

****Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Culegere de studii editată de Liviu Brătescu și Mihai Chiper, Editura PIM, Iași, 2008;

Agrigoroaiei, Ion (coordonator), *Orașul Iași - „Capitala rezistenței până la capăt”* (1916-1917), Editura Junimea, Iași, 2016;

Agrigoroaiei, Ion, *Iașii în anii 1916-1918. I. Opinie publică și stare de spirit în timp de război 1916 – 1917*, Editura Anteros, Iași, 1998;

Agrigoroaiei, Ion, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri. Iași, 1916 – 1918*, Editura Fundației Axis, Iași, 2004;

Agrigoroaiei, Ion, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii. Un studiu de caz: ziarul „Mișcarea” (Iași, 1917-1918)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018;

Atanasiu, Victor, Iordache, Anastasie, Iosa, Mircea, Oprea, Ion M., Oprescu, Paul, *România în primul război mondial*, Editura Militară, București, 1979;

Atanasiu, Victor, *România în anii 1914-1916 – atitudinea și rolul militar*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1997;

Basciani, Alberto, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania (1918-1940)*, Seconda edizione ampliata e rivista, Prefazione di Keith Hitchins, Aracne, Roma, 2007;

Boia, Lucian, *Germanofili: elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Editura Humanitas, București, 2009;

Boia, Lucian, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, monorități*, Editura Humanitas, București, 2017;

Boldur, Alexandru V., *Basarabia românească*, Tipografia „Carpați”, București, 1943;

Bulei, Ion, *Arcul așteptării (1914, 1915, 1916)*, Editura Eminescu, București, 1981;

Bulei, Ion, *Conservatori și conservatorism în România*, Editura Enciclopedică, București, 2000;

Bulei, Ion, *Prefață*, în Peneș, Nicolae, *Alexandru Marghiloman – lordul valah (O viață cu luminile și umbrele ei)*, vol. II, Editura Editgraph, Buzău, 2009;

Campus, Eliza, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale în prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Politică, București, 1988;

Cazacu, P., *Moldova dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, „Viața Românească” S. A., Iași, f. a.;

Câncea, Paraschiva, Iosa, Mircea, Stan, Apostol (coord.), *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, Editura Academiei R. S. R., București, 1983

Cârstea, Bogdan, *Marile Puteri și crizele balcanice (1911-1913)*, Editura Proxima, București, 2007;

Damean, Sorin Liviu, *Carol I al României. Un monarh devotat*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016;

Drăganu, Tudor, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1991;

Dumitriu, Mircea, *Al. Marghiloman, omul nemților sau omul providențial?*, în „România liberă” din 13 octombrie 2007.

Filitti, I.C., *Conservatorii și junimiștii în viața politică românească*, Institutul de arte grafice „Lupta - N. Stoilă”, București, 1936;

Francesco Guida (ed.), *Marele Război și Europa danubiano-balcanică*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016;

Gane, C., *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I-II, Editura ziarului „Universul”, București, 1936;

Ghețău, Florin, *Sfârșitul mandatului cabinetului Alexandru Marghiloman (5/18 martie – 24 octombrie/ 6 noiembrie 1918)*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 24, 2010;

Gica, Gh., *Procesul de descompunere a partidului conservator-progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, în „Analele Universității București”, Seria științe sociale, Istorie, XVI (1967);

Gorun, Hadrian, Tufan, Mirabela Eleonora, *Alexandru Marghiloman government's relation with the Entente and the initialing of Peace treaty with the Central Powers in Bucharest (April 24th/ May 7th 1918)*, în „Revista română de studii eurasiatice”, 2013, 9, nr. 1-2;

Grandhomme, Jean-Noël, *România de la Tripla Alianță la Antanta (1914-1919)*, prefață la ediția în limba română de Florin Țurcanu, traducere de Ionela-Felicia Moscovici, Georgiana Medrea Estienne și Valentin Trifescu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018;

Hitchins, Keith, *România (1866 – 1947)*, ediția a II-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 1996;

Iacob, Gh., *Economia României (1859-1939). Fapte, legi, idei*, Editura Fundației „AXIS”, Iași, 1996;

Iancu, Carol, *Emanciparea evreilor din România (1913-1919). De la inegalitatea civilă la drepturile de minoritate. Originalitatea unei lupte începând cu războaiele balcanice și până la Conferința de pace de la Paris*, Prefață de Charles-Olivier Carbonell, Traducere de Țicu Golstein, Editura Hasefer, București, 1998;

Iordache, Anastasie, *Criza politică din România și Războaiele Balcanice (1911-1913)*, Editura Paideia, București, 1998;

Iordache, Anastasie, *Viața politică în România. 1910-1914*, Editura Științifică, București, 1972;

Iosa, Mircea, *Armistițiul de la Focșani și pacea de la București*, în Atanasiu, Victor, Iordache, Anastasie, Iosa, Mircea, Oprea, Ion M., Oprescu, Paul, *România în primul război mondial*, Editura Militară, București, 1979;

Iosa, Mircea, Lungu, Traian, *Viața politică în România 1899-1910*, Editura Politică, București, 1977;

Isar, Nicolae, *Doctrina și legislația junimist-conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891-1895*, Editura Universității, București, 2007;

Istoria românilor, vol. VII, tom II, *De la independență la Marea Unire (1878 – 1918)*, coord. Acad. Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică, București, 2003;

Istrati, Nicolae C., *Istoricul Crucii Roșii Române*, în vol. *Istoricul Crucii Roșii*, Societatea Națională de „Cruce Roșie a României”, București, 1939;

Lăzărescu, Dan Amedeo, *Alexandru Marghiloman în fața istoriei*, în „Magazin istoric”, serie nouă, an XXXI, nr. 2 (359), februarie 1997;

Lungu, Traian, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX –lea (1888 – 1899)*, Editura Științifică, București, 1967;

Michelson, Paul E., *Romanian Conservatism, 1800-1924. Definition, Periodization, and a Research Agenda*, în ****Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Culegere de studii editată de Liviu Brătescu și Mihai Chiper, Editura PIM, Iași, 2008;

Moisuc, Viorica, *Tratatul de pace de la București (mai 1918). Cauze, semnificație, consecințe*, în ****Omagiu profesorului Gh. Buzatu*, Editura EMPRO, Focșani, 1999, pp. 266-275;

Mușat, Mircea, Ardeleanu, Ion, *Viața politică în România 1918-1921*, ediția a II-a completată, Editura Politică, București, 1976;

Neagoe, Stelian, *Biografia unui fiu de nenoroc*, în Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912-1913). România și primul război mondial (1914-1918). Neutralitatea (1914-1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, 1993;

Neagoe, Stelian, *Cazul Marghiloman la final*, în Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare 1895-1920*, vol. II, Ediție inedită și postfață de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2014, pp. 1047-1083;

- Nicolescu, Valeriu, *Familia Marghiloman și Buzăul*, în „Mousaios”, V, 1999;
- Ornea, Zigu, *Junimea și junimismul*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Editura Eminescu, București, 1978;
- Otu, Petre; *Alexandru Marghiloman și Ion Antonescu. Doi învinși*, în „Revista de istorie militară”, nr. 1 (59)/ 2000, pp. 10-14, 39;
- Peneș, Nicolae, *Alexandru Marghiloman – lordul valah (O viață cu luminile și umbrele ei)*, vol. I, Editura Alpha MDN, Buzău, 2007; vol. II, Editura Editgraph, Buzău, 2009;
- Petrescu, Corvin, *Trădătorul*, București, 1921
- Pohoăț, Nicu, *Politica externă a României în timpul Războaielor Balcanice (1912-1913). România și grupările politico-militare ale Marilor Puteri*, Editura Pro Universitaria, București, 2010;
- Popescu, Cornel, *Alexandru Marghiloman și Unirea Basarabiei cu România*, în „Orizont XXI”, 2009, 3, nr. 13;
- Popișteanu, D.I., *Ministrul Alexandru Marghiloman*, în „Alarma”, anul XV, duminică, 20 martie 1911;
- Potra, George, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990;
- Rădulescu-Zoner, Șerban și Marinescu, Beatrice, *Bucureștiul în anii primului război mondial, 1914-1918*, Editura Albatros, București, 1993;
- Seton-Watson, Robert W., *Histoire de Roumains*, Les Presses Universitaires, Paris, 1937;
- Societatea de Cruce Roșie din Republica Socialistă România, *Din istoricul Crucii Roșii din România 1876 – 1976*, București, 1976;
- Societatea Națională de „Cruce Roșie a României”, *Istoricul Crucii Roșii*, București, 1939;
- Stan, Constantin I., *Destrămarea Partidului Conservator Progresist în fostul județ Buzău*, în „Mousaios. Buletin Științific al Muzeului Județean Buzău”, vol. IV, Partea a II-a, 1994;
- Stan, Constantin I., *Destrămarea Partidului Conservator Progresist în Moldova*, în „Carpica”, XXVI/2, 1997;
- Stan, Constantin I., *Politica internă a guvernului condus de Alexandru Marghiloman martie-octombrie 1918*, în „Mousaios”, V, 1999;
- Stanomir, Ioan, *Contemplând crepusculul. Alexandru Marghiloman și memoria conservatoare*, în „Idei în dialog”, anul IV, nr. 7 (34), Iulie 2007, pp. 21-22;

Stanomir, Ioan, *Junimismul și pasiunea moderației*, Editura Humanitas, București, 2013;

Stanomir, Ioan, *Spiritul conservator. De la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga*, Editura Curtea Veche, București, 2008;

Stoica, Ioan, *Alexandru Marghiloman, o ipostază inedită a renumitului om politic: părinte al hipismului românesc*, în „Renașterea Culturală” (Buzău), nr. 25, mai 2005;

Topor, Claudiu Lucian, *Germania, România și Războaiele Balcanice (1912-1913)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008;

Topor, Claudiu-Lucian, *Germania și neutralitatea României (1914-1916). Studii istorice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017;

Torrey, Glenn E., *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, Editura Meteor Publishing, București, 2014;

Tudorancea, Radu, *Exilul de la Iași și succesul rezistenței. De la campaniile de strângere de fonduri la activitatea societăților de binefacere, a spitalelor și orfelinelor*, în „Historia special”, an VI, nr. 18, martie 2017;

Vesa, Vasile, *Pacea de la București din august 1913. O pace a Puterilor Mici?*, în ****Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, vol. îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicoale Edroiu, Vasile Vesa, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993;

Zamfirescu, Duiliu, *Neinventivul Carol I și câțiva dintre sfetnicii săi*, în „Magazin istoric”, anul VII, nr. 10 (79), octombrie 1973;

Zbucea, Gheorghe, *România și Războaiele Balcanice (1912-1913). Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albastros, București, 1999;

Zub, Alexandru, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, Institutul European, 1998;

Zub, Alexandru, *Istorie și finalitate. În căutarea identității*, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom, 2004.